

ДАНИЈЕЛА ФИЛИПОВИЋ

Центар за нематеријално културно наслеђе Србије

при Етнографском музеју у Београду

danijela.filipovic@etnografskimuzej.rs

<https://orcid.org/0009-0000-7941-3382>

Очување нематеријалног културног наслеђа и музеји – између административног оквира и музејске праксе у Србији

Усвајање Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа и увођење концепта очувања нематеријалног културног наслеђа утицало је на редефинисање делатовања музеја и њихово укључивање у систем очувања *живої наслеђа*. У раду се посматра оквир који је успостављен на међународном и националном нивоу, увођење административних мера и дефинисање нових задатака који су поверени музејима. Циљ рада је да сагледа начине и импликације увођења концепта очувања нематеријалног културног наслеђа у музејску праксу у Србији, стављајући акценат на изазове које доноси рад на очувању наслеђа у сарадњи са заједницама у контексту идентификовања, истраживања, бележења и презентације нематеријалног културног наслеђа.

Кључне речи: нематеријално културно наслеђе, живо наслеђе, музеји, заједнице, носиоци

Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage and Museums – Between the Administrative Framework and Museum Practice in Serbia

The adoption of the Convention of Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, as well as the establishment of the concept of the safeguarding of intangible cultural heritage, contributed to the reconsideration of tasks of museums and to the inclusion of museums in the system of safeguarding of *living heritage*. The paper analyzes the framework that was established at the international and national levels, implementation of administrative measures and outlines new responsibilities assigned to museums. The aim of the paper is to review the ways and implications of introducing the concept of safeguarding of intangible cultural heritage into museum practice in Serbia, focusing on the challenges that are faced by the work to safeguard cultural heritage in collaboration with communities in the context of identifying, researching, recording, and presenting ICH.

Key words: intangible cultural heritage, *living heritage*, museums, communities, bearers

Усвајање *Конвенције о очувању нематеријалној културној наслеђа* (у даљем тексту Конвенција) и увођење нематеријалног културног наслеђа (даље НКН) у стручне, научне расправе, али и расправе шире јавности, утицало је на преиспитивање начина институционалног посматрања културног наслеђа, превасходно усмереног ка његовим материјалним аспектима. Увођењем нове категорије наслеђа, институције посвећене очувању културног наслеђа, међу њима и музеји, сусрећу се са изазовима бављења наслеђем које се заснива на знањима и вештинама, веровањима и поступцима, који припадају појединцима и/или заједницама, а препознавање тог наслеђа је условљено односом заједнице према њему. Већ у првим годинама примене новог концепта, сагледавана је и анализирана улога музеја у његовом спровођењу, овој теми је посвећено и прво издање *Међународној часописа о нематеријалном културном наслеђу* (International Journal of Intangible Heritage 2006), а на могућности и ограничења указано је у радовима аутора који су својим деловањем пратили његово увођење од самог почетка (в. Alivizatou 2006; Boylan 2006; Kurin

2007). У наредним годинама приступило се сагледавању практичних аспеката интеграције нематеријалног културног наслеђа у музејску праксу (Erlien & Bakka 2017), као и утврђивању праваца деловања и изради алата који ће омогућити успешну интеграцију, попут оних насталих као резултат пројекта „Нематеријално културно наслеђе и музеји“.¹

Позиционирање НКН-а у постојећи систем бриге о наслеђу, захтева да се, уз дефинисање нових задатака који су поверени институцијама, међу којима су и музеји, препозна и улога заједница/појединаца у очувању сопственог наслеђа, што чини први изазов у бављењу овим сегментом наслеђа. Други изазов, односи се на проналажење приступа музејског деловања који ће обезбедити проучавање наслеђа које се мења и развија. Полазећи од успостављеног оквира у којем су музеји препознати (или су се препознали) као институције које имају значајну улогу у овој области, осврнућу се на ток укључивања музеја и музејских организација (пре свега ИКОМ-а) у дефинисање концепта и његове примењивости у музејској пракси, као и на представљање оквира у којем је очување нематеријалног културног наслеђа имплементирано у Републици Србији. Користећи неке од примера интеграције активности на очувању НКН-а у програме музеја, кроз приказ конкретних мера очувања (на начин како су оне дефинисане Конвенцијом) указаћу на актуелну музејску праксу у Србији у којој су музеји постали институционални носиоци овог концепта.

ОКВИР ЗА ОЧУВАЊЕ НЕМАТЕРИЈАЛНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

Усвајање политика очувања нематеријалног културног наслеђа и успостављање административног и институционалног оквира за имплементацију Конвенције, обавезе су које земље потписнице преузимају њеном ратификацијом у циљу развоја и вредновања нематеријалног културног наслеђа, што подразумева и интеграцију „очувања тог наслеђа у програме планирања“ и оснивање „компетентних тела за очување нематеријалног културног наслеђа“ (Конвенција члан 13).

Начини за остваривање ових задатка проналазе се у механизмима утврђеним Конвенцијом, разрађеним Оперативним смерницама

¹ Детаљније о пројекту “Intangible Cultural Heritage & Museums Project” видети на страници <https://www.ichandmuseums.eu/en/imp-toolkit>.

за њену примену (UNESCO 2022), а конкретизовани су у пратећим документима и инструкцијама у оквиру Унесковог система и националних законодавстава. Музеји, као институције заштите културног наслеђа, препознали су потребу и важност укључивања НКН-а у делокруг свог рада и програмске активности, чему је допринело и активно деловање међународних струковних организација, попут Међународног савета музеја (ИКОМ-а), у периоду пре доношења Конвенције, а посебно по њеном ступању на снагу.

Увођење нематеријалног културног наслеђа у музејску делатност, почетком 21. века, подударило се са започетим дискусијама о „новим музејима“, који су уместо усмерености на „предмете и колекције“, окренути њиховом посматрању у „друштвеном и природном окружењу“ (Boylan 2006, 55), у периоду у којем је наглашена примена „принципа инклузије и партиципације“ у којој се музејски програми не задржавају на нивоу изложбе и едукације, већ се проширују и на музејске колекције, документацију (van Mensch & Meijer van Mensch 2015, 49). То је допринело да се идентификују разлози за релативно брзо и лако прихватање НКН-а као поља деловања музеја који не желе да остану изван овог концепта (Erlie & Vakka 2017, 138). Методе документовања и презентовања наслеђа, као и свест о значају контекста у којем музејски предмети настају, водили су ка препознавању музеја као институција „којима може бити дато старање о нематеријалном културном наслеђу“ (Kurin 2007), које је препознато и као могућност да се открива културни значај и вредност музејских збирки, „повезујући предмете са техникама и начинима њихове производње и употребе“ проналажења њихових „дубљих значења“ (Alivizatou 2006, 50). С друге стране, ограничена искуства у бележењу, чувању, тумачењу и презентовању наслеђа које је живо и које се мења, идентификовани су као изазови са којим су се суочили музеји при имплементацији овог концепта (в. Kurin 2007; Erlie & Vakka 2017). Још један од изазова који доноси увођење бриге о НКН-у у музеје, јесте очекивано (и захтевано) партнерство музеја и заједница које имају примарну улогу у очувању сопственог нематеријалног културног наслеђа. Наиме, Конвенцијом успостављени концепт упућује да нематеријално културно наслеђе може бити препознато као такво, онда када га његови носиоци, појединци/заједница препознају као део свог културног наслеђа, оног које им, преносећи се с генерације на генерацију, пружа осећај идентитета и континуитета, уз подразумевану укљученост заједнице у планирање и спровођење и

свих мера очувања таквог наслеђа.² Увођење нематеријалног културног наслеђа у делатност музеја значило је и померање фокуса са заштите (конзервирања) конкретних, материјалних предмета и објеката, ка проучавању и праћењу „феномена савремене културе који се, укоренењени у традицију, и данас практикују у локалним заједницама“ (Filipović & Mladenović Ribić 2021, 151), односно сучељавање двеју парадигми на којима почивају концепти очувања културног наслеђа – „парадигме очувања“ и „парадигме заштите“ (Erlien & Vakka 2017, 137). У потрази за разрешењем неких од наведених изазова, Џенет Блејк примећује да Конвенција из 2003. године следи усмерење које је „донело много већи фокус на обичне људе и заједнице као ствараоце и преносиоце наслеђа“ као и померање надлежности у очувању наслеђа са „држава“ на „заједнице“ (Blake 2018, 29), што је музејима дало нове могућности за проширење поља деловања, сарадњу са заједницама и проналажење нове друштвене улоге.

Усвајање Конвенције из 2003. године и њена имплементација у Србији почиње усвајањем Закона о потврђивању Конвенције 2010. године, неколико година након њеног ступања на снагу у међународним оквирима,³ што је пружило могућност да се на националном нивоу, приликом успостављања новог система примене искуства из међународне праксе. Опредељење да се нови концепт ослони на постојећи институционални оквир, условило је да музеји, који су и сами били у процесу преиспитивања, пре свега захваљујући потребама струковних удружења и стручњака да „дефинишу своју мисију“ (Gavrilović & Stojanović 2008, 3), буду препознати као институције које могу да преузму значајну улогу у примени концепта очувања НКН-а и изградњи новог система у којем у значајној мери, како примећује Миленковић, „инфраструктуру и подршку пружају запослени у етнолошко-антрополошким институцијама (музејима, факултетима, институтима и др.)“ (Milenković 2016, 10–16). Музејско друштво Србије организовало је 2004. године стручни скуп у Етнографском музеју у Бео-

² Детаљније о улози заједница у очувању сопственог наслеђа видети у “Ethical Principles for Safeguarding Intangible Cultural Heritage”.

³ Завршним одредбама утврђено је да Конвенција ступа на снагу три месеца након пријема тридесетог документа о ратификацији, прихватању, одобрењу или приступању, те је она ступила на снагу 20. априла 2006. године, до када је 47 земаља депоновало инструменте о ратификацији.

граду на којем су разматране основне поставке концепта очувања НКН-а (в. Krstanović Lukić & Radojičić 2015, 167), а у првим годинама након усвајања Конвенције уследиле су и оцене да Етнографски музеј (у даљем тексту Музеј) „може да постане матична установа заштите нематеријалне баштине“ (Vižić-Omčikus 2005, 157). Као институција којој може бити додељена значајна улога у очувању НКН-а, Етнографски музеј је препознат пре свега због тога што је његова делатност од оснивања усмерена на теме и области које су данас препознате као домени нематеријалног културног наслеђа, укључујући и обичаје, веровања, усмене традиције, занатске вештине и знања (в. Filipović 2018, 5). То свакако не значи и да је у раду Музеја, у његовом стогодишњем трајању, примењен концепт очувања како га дефинише Конвенција, с обзиром на то да је „принцип рада постулиран у материјалној сфери примењиван и у оној нематеријалној, односно исто се поступало и с етнографском грађом која се односи на нематеријалне културне творевине“, те је нпр. „евидентирање обичаја текло независно од њихових носилаца“ (Matić 2011, 136).

Ипак, будући да је почетком 21. века, у време првих стручних и научних расправа о новом концепту културног наслеђа, Етнографски музеј имао активну улогу у „дефинисању кључних термина и праваца за стручно бављење *живим наслеђем*“ у Србији (Ćuković 2019, 66), под његовим окриљем основан је Центар за нематеријално културно наслеђе Србије (2012) којем је поверена централна улога у очувању *живој наслеђа* у Србији. На тај начин начињен је први корак ка смештању нематеријалног културног наслеђа у оквире музејске делатности у Србији, првенствено као подручје деловања музејских етнолога и антрополога.⁴

⁴ Питања односа етнологије и антропологије према НКН-у присутно је у радовима домаћих аутора већ у првим годинама усвајања овог концепта, када је акценат стављан на сагледавање домена НКН-а као области које се „убичајено“ сматрају „предметом етнолошких и антрополошких истраживања“ (Žikić 2006, 13), односно присутно је становиште да концепт не доноси ништа ново у предметном смислу јер се етнографија/етнологија/антропологија „бавила свим оним што би данашњи/актуелни концепт требало да штити“ (Gavrilović 2011, 223), при чему се критички гледа према селективности у приступу елементима наслеђа. У каснијим радовима присутно је и сагледавање концепта очувања НКН-а као потенцијала за ново деловање етнолога-антрополога (в. Milenković 2016; Ćuković 2019) при чему га Миленковић, између осталог, препознаје и као „оквир за професионализацију етнологије-антропологије“ (Milenković 2016, 9-11).

МУЗЕЈИ И НЕМАТЕРИЈАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ

За сагледавање улоге музеја у очувању нематеријалног културног наслеђа, неопходно је почети од основних докумената који овај концепт наслеђа уводе у стручну и ширу јавност – Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа и Оперативних смерница за њену примену. Изградња и јачање институција за управљање нематеријалним културним наслеђем, његовим документовањем, преношењем и обезбеђивањем доступности (Конвенција, члан 13), један је од задатака које се ставља пред потписнице. Улога институција детаљније је образложена у Оперативним смерницама:

Истраживачки институти, стручни центри, музеји, архиви, библиотеке, документациони центри и слични ентитети играју важну улогу у прикупљању, документовању, архивирању и очувању података о нематеријалном културном наслеђу, као и у обезбеђивању информација и подизању свести о значају истог.[...] У циљу јачања њихових улога у подизању свести о нематеријалном културном наслеђу, ови ентитети се подстичу да: (а) укључе извођаче и носиоце нематеријалног културног наслеђа у организовање изложби, предавања, семинара, дебата и обука о њиховом наслеђу; (б) уведу и развијају приступе који подразумевају непосредно учествовање у представљању нематеријалног културног наслеђа као живог наслеђа које се стално развија (Operativne smernice 2022, 52).

На тај начин музеји су позвани да се укључе у очување НКН-а, а томе су свакако допринеле и претходне активности, како појединачних музејских институција и њених стручњака укључених у Унесков систем, тако и деловање кровне организације – ИКОМ-а. Разматрања о значају и улози сегмента наслеђа, који је дефинисан као нематеријално, и његова интеграција у музејску праксу, започета су пре доношења Конвенције 2003,⁵ а формализована усвајањем Резолуције Генералне конференције ИКОМ-а, у Сеулу (2004).⁶ Резо-

⁵ Преглед активности које су у раним расправама и првим годинама примене концепта НКН-а предузимане у циљу препознавања, дефинисања и његовог увођења у музејску праксу и ИКОМ-ова документа, налазе се у “The Role of International Council of Museums for the Safeguarding of Intangible Heritage” на: <https://ich.unesco.org/doc/src/01367-EN.doc>.

⁶ Видети “Resolutions Adopted by ICOM’s 21st General Assembly” (Seoul, Korea 2004).

луцијом се, поред позива земљама да ратификују Конвенцију, подстиче успостављање система очувања нематеријалног културног наслеђа; позивају се релевантни музеји да посвете посебну пажњу очувању „документарних ресурса о нематеријалном наслеђу“, те да се примене прописи усмерени на очување нематеријалног културног наслеђа. Резолуцијом је указано и да је неопходно спречити „покушај злоупотребе ресурса нематеријалног наслеђа и њихове комерцијализације без бенефиција за носиоце“, што је касније разрађено Етичким принципима очувања нематеријалног културног наслеђа које је усвојио Унеско.

Усвајање Резолуције потврдило је активан приступ музејске заједнице у проналажењу начина за проучавање НКН-а и његовог увођења у норме које дефинишу делатност музеја, сведочећи да је оно, не само важно поље деловања музеја, већ је посматрано и као нови покретач музејске делатности. Корак даље у интеграцији НКН-а остварен је 2007. године, када је измењена дефиниција музеја и у њу, уз материјално, уведен и термин „нематеријално културно наслеђе“;⁷ а дефиницијом музеја из 2022. године наглашена је и сарадња са заједницама у деловању музеја.⁸ Корисно је помнути и *Препоруку о заштити и промоцији музеја и збирки, њихове разноврсности и улоге у друштву* (UNESCO 2015) (даље Препорука), којом је истакнута улога музеја у очувању, истраживању, комуникацији и образовању, као и фактора друштвене интеграције и кохезије. Препоруком су музеји позвани да „помогну заједницама да се суоче са друштвеним променама“, због чега је потребно „пружити велику подршку напорима који подразумевају сарадњу и учешће музеја, заједница, цивилног друштва и јавности“ (Препорука, тачке 12, 19, 24).

У складу са правилима и упутствима Унеска, Министарство културе Републике Србије, као надлежно за примену Конвенције, након њене ратификације је започело имплементацију организујући мрежу за очување нематеријалног наслеђа (в. Živković 2011; Драћа Muntean 2011). У оквиру мреже формирана су стручна и саветодавна тела, задужена за очување *живог наслеђа* у Србији, а као централно стручно тело, коме је поверен и задатак вођења Националног регистра нематеријалног културног наслеђа (даље Национални регистар),

⁷ Више у “224 Years of defining the museum”.

⁸ Дефиниција музеја доступна је на сајту International Council of Museums <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/>.

основан је Центар за нематеријално културно наслеђе Србије при Етнографском музеју. Део система су и Национални комитет за нематеријално културно наслеђе, Комисија за упис елемента НКН-а у Национални регистар и регионални координатори, територијално задужени за деловање на очувању нематеријалног културног наслеђа у одређеним географским областима.⁹ Део шире мреже су и научно-истраживачке и образовне институције, установе културе, невладине и струковне организације, које су у своје деловање укључиле и рад на очувању НКН-а, најчешће инкорпорирајући га у постојеће програме и оквире, ређе успостављајући нове облике организовања у циљу остваривања овог задатка.¹⁰

Улога музеја у очувању живој наслеђа у Србији остварена у десетогодишњем периоду непосредне примене Конвенције, потврђена је и заокружена 2021. године, усвајањем Закона о културном наслеђу, као и Закона о музејској делатности, првог акта којим је после готово педесет година, регулисана музејска делатност у Србији (Palkovljević 2021, 28). Законом о музејској делатности прописао је „очување нематеријалног културног наслеђа кроз сарадњу са заједницама“, као један од циљева у музејској делатности, а истраживање и проучавање елемената нематеријалног културног наслеђа, као и вођење документације о елементима, постали су део делатности музеја. Препознато је да је делатност очувања нематеријалног културног наслеђа од „општег интереса за Републику Србију“, а Центар за нематеријално културно наслеђе позициониран је као стручно тело коме су поверени (одређени) послови централне установе за очување нематеријалног културног наслеђа.¹¹

Интеграцијом нематеријалног културног наслеђа у национално законодавство, бављење НКН-ом постаје делатност музеја што, у формалном, али и на нивоу примене, отвара нове правце деловања и потребу њиховог прецизнијег уређења и дефинисања, као и предузимање низа административних предуслова, како би била обезбеђена пуна функционалност у пракси. То истовремено отвара важно питање компетентности музеја и постојања адекватних алата за деловање на овом пољу, стављајући у први план неопходност интензивног деловања на поди-

⁹ Више информација о мрежи за очување НКН доступно је на <https://nkns.rs/cyr>.

¹⁰ Поред Центра за нематеријално културно наслеђе при Етнографском музеју, Народни музеј Зајечар је, као једна од ретких установа изменом унутрашње организације основао Одељење за нематеријално културно наслеђе 2014. године.

¹¹ Више о Центру за нематеријално културно наслеђе видети на <https://nkns.rs/>.

зању капацитета музеја за бављење *живим наслеђем*, обуку и едукацију стручњака, уз израду одговарајућих смерница, како за имплементацију успостављеног административног оквира, тако и за примену концепта очувања нематеријалног културног наслеђа.¹²

МОГУЋНОСТИ И ОГРАНИЧЕЊА ОЧУВАЊА НЕМАТЕРИЈАЛНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА У МУЗЕЈИМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Полазећи од Унескове дефиниције, очување нематеријалног културног наслеђа обухвата

мере које настоје да обезбеде употребљивост нематеријалног културног наслеђа, укључујући идентификацију, документацију, истраживање, очување, заштиту, промоцију, вредновање, преношење, посебно кроз формално и неформално образовање, као и ревитализацију различитих аспеката таквог наслеђа (Конвенција члан 2, став 3).

За сагледавање начина и улоге коју музеји могу да преузму у остваривању ових мера, корисно је консултовати ИКОМ-ову дефиницију музеја, по којој је музеј, између осталог „институција у служби друштва која се бави истраживањем, прикупљањем, заштитом, тумачењем и излагањем материјалног и нематеријалног наслеђа“, а у оквиру свог деловања музеји „комуницирају етички, професионално и уз учешће заједница нудећи разноврсне прилике за образовање, уживање, промишљање и размену знања“ (Krstović 2022, 6).

Музеји, као институције које су усмерене на комуникацију, окренуте су и ка посматрању ширег контекста предмета и збирки који се у њима налазе, што за собом повлачи и окренутост ка заједницама чије наслеђе чувају. Важно је приметити да потреба да се изађе

¹² Центар за нематеријално културно наслеђе као део активности на примени (новог) оквира за деловање музеја на очувању НКН-а, организовао је стручни скуп „Музеји и нематеријално културно наслеђе“ (октобар 2023) у Етнографском музеју, на којем су учествовали представници Министарства културе, Центра за НКН и регионални координатори, а чији циљ је био сагледавање улоге музеја и музејских стручњака у раду на очувању нематеријалног културног наслеђа, али и упознавање са основним правцима за деловања музеја у овој области. Више о томе видети на <https://nkns.rs/cyr/struchni-skup-muzeji-i-nematerijalno-kulturno-nasledje>.

из оквира бављењем (само) материјалним својствима предмета и превазиђе „предметоцентричност“, на коју је указала Гавриловић (Gavrilović 2009, 31), довела је до откривања потенцијала нематеријалног културног наслеђа да понуди и нове приступе у разумевању и тумачењу колекција (в. Alivizatou 2008). Могућност да њихово културно наслеђе буде „приказано“ у музеју, подстиче носиоце и заједнице на додатно вредновање сопственог наслеђа, укључујући и развој заинтересованости за његово даље преношење. Укључивањем подршке преношењу нематеријалног културног наслеђа, промоције и едукације о НКН-у у програме музеја, стварају се предуслови за остваривање улоге која је музејима дата у сфери образовања, која је препозната и Етичким кодексом за музеје.¹³

Усмерење Министарства културе од почетка примене Конвенције ка укључивању музеја у очување НКН-а, видљиво је кроз одржавање низа стручних скупова и конференција у којима су музејски стручњаци имали значајну улогу (в. Krstanović Lukić & Radojičić 2015), као и укључивањем музеја у мрежу за очување НКН-а, пре свега кроз деловање регионалних координатора.¹⁴ Такав приступ резултирао је запаженим учешћем музеја у изради предлога за уписе у Национални регистар,¹⁵ а евидентан је и њихов допринос уписима на Унескову Репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа човечанства, пре свега као предлагача, али и кроз подршку номинацијама путем писама сагласности и спровођења појединачних мера очувања.¹⁶

Показатељ укључености музеја у очување нематеријалног културног наслеђа јесу и пројектне активности које су подржане путем

¹³ Видети „Етички кодекс за музеје“.

¹⁴ Од формирања мреже регионалних координатора музејски стручњаци имају преовлађујуће учешће у њеном раду, те од шест активних координатора, пет долази из музејских установа – Народног музеја Зајечар, Народног музеја Чачак, Народног музеја Врање, Музеја Војводине и Народног музеја Ужице, који је 2022. године преузео те послове од Музеја на отвореном „Старо села“ Сирогојно.

¹⁵ Готово трећина од 27 елемената који су уписани приликом успостављања Националног регистра 2012. године, уписана је на предлог или уз подршку музејских институција, а од 63 до сада уписаних елемената, 27 је уписано на предлог или уз подршку националних, регионалних или локалних музеја. Више видети у „Листа елемената нематеријалног културног наслеђа Републике Србије“.

¹⁶ Од пет уписа Србије на Унескову Репрезентативну листу, три су предложили музеји – Породична слава (Етнографски музеј у Београду, 2014); Злакуско лончарство (Музеј на отвореном „Старо село“ Сирогојно, 2020); Друштвене праксе у вези са припремом и коришћењем традиционалног пића од шљиве (Етнографски музеј и Народни музеј Чачак, 2022). Детаљније на nkns.rs.

редовних годишњих конкурса Министарства културе за суфинансирање програма и пројеката у области откривања, прикупљања, истраживања, документовања, проучавања и презентовања нематеријалног културног наслеђа,¹⁷ које превасходно реализују музеји у којима делују етнолошка одељења и етнологи и антрополози, као најчешћи носиоци музејских активности на очувању нематеријалног културног наслеђа у сарадњи са заједницама.

Примери из музејске праксе који следе, издвојени су јер својим карактером, постављеним циљевима, начинима реализације или континуираним спровођењем, могу да буду илустрација примене појединачних мера очувања нематеријалног културног наслеђа (промоције, идентификације, истраживања, документације и едукације у музејским условима), али и да послуже као могућа усмерења за дефинисање начина имплементације НКН-а у програме музејских институција и указивање на позитивне аспекте, као и на уочена ограничења.

Промоција и презентација нематеријалног културног наслеђа обухватају широк спектар активности које у музејском контексту подразумевају представљање јавности НКН-а шире узето, или појединачних елемената уписаних у Национални регистар, затим предмета који су са њима повезани, али и друштвеног контекста и његовог значаја за заједницу. То значајно утиче и на одабир изложбених техника и начина презентације, како би, с једне стране, били испуњени неопходни, стручни, критеријуми за излагање у музејском простору, а са друге стране обезбеђена презентација *живој наслеђа* која не би смела да води ка деконтекстуализацији тог наслеђа. Измештање елемената нематеријалног културног наслеђа из контекста у коме је настало и развијало се, једна је од највећих претњи његовом очувању, а смештање *живој наслеђа* у музејске оквире потенцијална је опасност и велики изазов у музејском бављењу НКН-ом. Због тога је неопходно јасно разликовање приказивања елемената наслеђа или његових сегмената у циљу приближавања широј јавности у музејским условима, од практиковања наслеђа у заједницама, у природном окружењу и на начин на који га његови носиоци доживљавају. Такав приступ презентовању

¹⁷ Резултати конкурса у протеклих пет година, објављених на веб-страници Министарства културе <https://kultura.gov.rs/konkursi/30>, показују да је готово трећина музеја, уз доминантно учешће музеја који су већ део система очувања НКН-а (као део мреже регионалних координатора или као предлагачи појединачних елемената) у Србији развијала пројектне активности у циљу истраживања, документовања и презентације нематеријалног културног наслеђа.

НКН-а у оквиру музејске изложбене делатности примењен је у неколико изложби реализованих у Етнографском музеју у Београду, попут изложбе „Путеви хране у Србији“¹⁸ током које је захваљујући, између осталог, изложбеним материјалима и уз коришћење аудио-визуелне дигиталне грађе, посетиоцима приближен овај сегмент *живој наслеђа* (в. Obradović 2015). Изложбе „Где сви ћуте оне говоре: гусле Етнографског музеја у Београду“ и „Свирале“¹⁹ су пак, иако као примарни циљ нису имале презентацију НКН-а, коришћењем видео и аудио записа, а пре свега учешћем носилаца у представљању музичке праксе коју негују, искорачиле у домен презентације НКН-а (в. Mladenović Ribić 2020). Изложба „Нематеријално културно наслеђе Србије“²⁰ (в. Filipović 2018) реализована је с циљем представљања широј и стручној јавности елемената уписаних у Национални регистар и на Унескову Репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа човечанства. Припремљена с циљем представљања овог сегмента наслеђа и подизања свести о значају његовог очувања, али и да одговори на изазове представљања *живој наслеђа* коришћењем музејских излагачких техника, изложба је имала задатак да у „музејском окружењу“ широкој, али и стручној јавности „представи културу која није материјална, односно опипљива“ (Matić 2018, 170). Одабир изложбених материјала, који су чиниле фотографије и видео-записи, музејски предмети и занатски производи, представљао је први корак ка превазилажењу изазова представљања *живој наслеђа* у музејским условима, а остварен је путем аудио-визуелне дигиталне грађе и активним учешћем носилаца који су током трајања изложбе у Етнографском музеју презентовали своје наслеђе (путем радионица, демонстрација, извођења у простору Музеја) те је музејски простор, бар на кратко, отворен заједницама за представљање културе чији су носиоци.

¹⁸ Изложба под називом „Путеви хране у Србији“ музејске саветнице Душице Живковић представљена је у Културном центру Србије у Паризу, на изложби „ЕХРО 2015“ у Милану и у Етнографском музеју у Београду.

¹⁹ Изложба „Где сви ћуте оне говоре“ аутора музејског саветника Мирослава Митровића је реализована у Етнографском музеју у Београду 2014. године, а реализована су и гостовања у Завичајном музеју у Руми, Музеју Града Новог Сада, Музеју Козаре у Приједору, у оквиру манифестације „Месец српске културе“ у Љубљани и др.

²⁰ Изложба ауторке Данијеле Филиповић, поред излагања у Етнографском музеју у Београду у јулу и августу 2018. године, одржана је у Словеначком етнографском музеју у Љубљани, Етнографском музеју у Београду, Културном центру Србије у Паризу, Народном музеју у Зајечару, Завичајном музеју Параћин, Музеју писма у Тршићу. Видети: „Отворена изложба 'Нематеријално културно благо Србије'“.

Едукација о нематеријалном културном наслеђу реализује се у многим музејима у Србији, као вид неформалне обуке и преношења знања у вези са појединачним елементима или одређеним доменима НКН-а, попут традиционалних заната. Ови програми најчешће су намењени младима, предшколског или школског узраста, али неки од њих имају за циљ и оспособљавање нових носилаца наслеђа, што завређује посебну пажњу у оквиру овог осврта. Програм који реализује Завичајни музеј Књажевац у оквиру Летње школе традиционалних заната, намењен ученицима завршних разреда и студентима, али и старијим полазницима, поред промоције и очувања знања и вештина у вези са традиционалним занатима, који чине део *живој наслеђа* источне Србије, уз менторство носилаца наслеђа, полазницима обезбеђују и стицање знања и вештина неопходних за овладавање занатима и вештинама, попут грнчарства или двопређног плетења. Музеј на отвореном „Старо село“ Сирогојно, усмерен је на реализацију едукативних и промотивних програма, пре свега из домена традиционалних заната, међу којима су и активности које су део мера очувања злакуског лончарства, елемента који је 2020. године уписан на Унескову Репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа човечанства.²¹ У Манаковој кући при Етнографском музеју, успешно се реализују радионице и обуке за овладавање традиционалним занатима и вештинама, представљајући пример деловања музеја у циљу преношења НКН-а. Једна од запаженијих радионица јесте школа филигранског заната под називом „Десет дана филигран“, која обезбеђује директно преношење елемента који је 2012. године уписан у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа.²²

²¹ У номинацијском досијеу за упис злакуског лончарства на Унескову Репрезентативну листу, као део планираних активности предлагача на очувању елемента наведено је да ће Музеј на отвореном „Старо Село“ у Сирогојну бити усмерен на промоцију и организацију едукативно-промотивних програма, те да планиране мере очувања обухватају програме демонстрације и практичног рада у радионицама Музеја „Старо село“ за децу, одрасле и старије особе. Видети: “Zlakusa pottery making, hand-wheel pottery making in the village of Zlakusa”, доступно на: <https://ich.unesco.org/en/RL/zlakusa-pottery-making-hand-wheel-pottery-making-in-the-village-of-zlakusa-01466>.

²² Вештину израде предмета у техници филиграна полазницима школе преносе носиоци заната, Горан Ристовић – Покимица и Ивана Стојановска Станковић. Филигранске вештине у оквиру школе стичу полазници различитих узраста, образовних профила, као и степена познавања заната. На овај начин, Музеј остварује интензивну сарадњу са носиоцима наслеђа.

Ослоњени на сопствена искуства у реализацији истраживања и рекогносцирања, пре свега у оквиру етнолошко-антрополошке делатности,²³ музеји у Србији имају значајно учешће у идентификовању елемената, мапирању НКН-а и припреми предлога за упис у Национални регистар. Како идентификовање не зависи (само) од стручног вредновања културног феномена, сада елемента наслеђа, него је условљено и свешћу и ставом носилаца и заједнице о значају (њиховог) наслеђа, према Конвенцији, може бити препознато и, као такво посматрано, тек када га његови носиоци и заједница препознају као део свог културног наслеђа. У том смислу, музеји имају обавезу да изграде приступ који обезбеђује успостављање сарадње стручњака и заједнице, који ће водити ка идентификовању и дефинисању неког елемента и његовом регистровању. Поменута бројност уписа у Национални регистар на предлог музеја потврђује њихову активност у истраживању и идентификовању *живој наслеђа* у сарадњи са заједницама, на препознавању елемената и изради планова очувања уписаних елемената.²⁴ Ипак, важно је скренути пажњу и на претњу коју носи институционално деловање на очувању нематеријалног културног наслеђа, а то је опасност од његовог „замрзавања“ у форми у којој је у тренутку бележења. На ту претњу указује и Хана Шрајбер подсећајући да би фокус очувања требало да буде на преношењу, док „музеолошки приступ“ има „тенденцију замрзавања НКН-а“ (Schreiber 2020, 371). У том смислу музејски стручњаци су суочени са неопходношћу проналажења механизма за превази-

²³ На истраживања као меру очувања НКН-а и инструмент примене Конвенције у Републици Србији у циљу уписа у Национални регистар, „али и с другим циљевима – научним, образовним и шире схваћено културним“ указује и Миленковић подсећајући да их обављају „водеће етнолошко-антрополошке институције: Етнографски музеј у Београду, Етнографски институт САНУ и Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду, окупљене у професионалном Етнолошко-антрополошком друштву Србије“ (Milenković 2016, 81).

²⁴ Истраживање и документовање елемената нематеријалног културног наслеђа, издвојено је као посебна тема у оквиру наведеног конкурса Министарства културе, те је захваљујући тој подршци реализован низ истраживања, од којих су нека резултирала уписима у Национални регистар. То су пре свега истраживања која су реализовали музеји из мреже за очување НКН-а, попут истраживања Музеја Војводине, која су, између осталог, допринела уписима Ускршњих обичаја Русина и Украјинаца у Војводини, тамбурашке праксе, а у сарадњи са Народним музејом Зајечар и ћурчијског заната; истраживања Народног музеја Чачак чији резултат су уписи елемената Бибија и маћанске плоче; а ту су и истраживања других музеја који су предлоге припремили у сарадњи са регионалним координаторима – Музеј Рас из Новог Пазара (елемент ојице); Народни музеј Пожаревац (другаричење), Музеј Срема (вертеп).

лажења изазова који проистиче из чињенице да „предмет“ њиховог стручног рада може да доживи трансформације које ће изменити његову форму, али ће захваљујући очувању друштвене улоге и даље представљати наслеђе заједнице чији је део, а самим тим бити и део нематеријалног културног наслеђа.

Могуће решење, укључује још једну меру очувања утврђену Конвенцијом, а то је документовање НКН-а, у облику и на начин на који је присутно у заједници, уз континуирано праћење и повремено ажурирање документације. Таква документација коју чине фотодокументација, аудиовизуелни записи истраживача и учесника у праксама, у контексту очувања нематеријалног културног наслеђа, има вишеструку улогу, јер поред основног документационог карактера, бележења тренутног стања елемента, његових промена, као и коришћења за презентацију и промоцију, она је значајна за едукацију, како стручњака, тако и нових генерација носилаца.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Позиционирање концепта нематеријалног културног наслеђа у оквиру музејске праксе остварено је уз бројна преиспитивања, која су се кретала од посматрања овог концепта као административно условљеног, до његовог препознавања као дела савременог односа према наслеђу, у којем је дошло до „проширења поља делатности заштите културног наслеђа“ и посматрања „музеја као једне од кључних установа из те области“ (Gavrilović 2009), барем посматрано на националном нивоу.

Начини на које су музеји укључени у систем очувања „живог наслеђа“, и који могу послужити као одређена врста смерница за израду планова даљег деловања, дати су у анализи првих периодичних извештаја које су земље потписнице Конвенције доставиле Унеску у периоду од 2011. до 2013. године,²⁵ а који је приредила Џенет Блејк. Из њеног рада, видљиво је да су музеји активни чиниоци у имплементацији Конвенције, као и да су различити начини на које су они укључени – од стварања музеја нематеријалног културног наслеђа, као посебног типа музеја, на примеру музеја нематеријалног кул-

²⁵ Подношење редовног извештаја је обавеза потписница Конвенције, с циљем провере примене механизма успостављених Конвенцијом, као што је успостављање и редовно ажурирање регистра; успостављање стручних тела, сагледавање законодавног и институционалног оквира, процена капацитета за очување и интегрисаност НКН-а у различите сегменте друштва.

турног наслеђа у Анкари у Турској (Blake 2018, 27) преко укључивања нематеријалног културног наслеђа у делатност музеја на отвореном, до повезивања музејских предмета и збирки са савременим тренутком и *живим наслеђем* путем ангажованог приступа њихових носилаца и сарадње музеја са заједницама. Извештаји су показали и да су музеји пре свега признати као кључни актери за интеграцију нематеријалног културног наслеђа у друштво, заједнице и одрживи развој (Blake 2018, 23).

У којој мери музејска заједница с једне стране, и стручњаци задужени за спровођење концепта НКН-а, с друге стране, препознају и делују на очувању нематеријалног културног наслеђа у музејима, показао је пројекат „Нематеријално културно наслеђе и музеји“ реализован од 2017. до 2020. године, у оквиру којег су истраживани различити приступи, интеракције и праксе о нематеријалном културном наслеђу у музејима у Белгији, Холандији, Швајцарској, Италији и Француској. Резултати су указали на могућности и потенцијале музеја у очувању нематеријалног културног наслеђа у сарадњи са заједницама,²⁶ показујући на који начин су мере очувања НКН-а транспоноване у задатке музеја. Публиковани резултата овог пројекта, могу да послуже за сагледавање и упоређивање искустава у бављењу нематеријалним културним наслеђем, а посебно је значајан поменути приручник који музејским стручњацима пружа конкретне алате за ангажовање на очувању *живој наслеђа*.

Проширивање делатности музеја на нематеријално културно наслеђе на националном нивоу и њихово ангажовање у оквиру успостављене мреже, видљиво кроз реализацију бројних активности и учешће у стручним телима, најчешће је ограничено на деловање етнолошких одељења и етнолога у музејима и, још увек, не потврђује и суштинско разумевање и примену концепта нематеријалног културног наслеђа у широј мрежи музеја.

Наиме, прихватањем концепта нематеријалног културног наслеђа (и његовим увођењем кроз административне оквире), неопходно је да музеји у свој рад интегришу нове приступе, у којима је акценат са дескрипције померен на уочавање друштвене улоге посматраних феномена, њиховог значаја за заједницу и доприноса који имају за идентитетско одређење заједнице. У том контексту, важно је да музеји препознају значај и потенцијале интеракције са

²⁶ Детаљније о пројекту “Intangible Cultural Heritage & Museums Project” видети на страници <https://www.ichandmuseums.eu/en>.

заједницама, стварајући партнерски однос, који им може обезбедити не само компетентност у бављењу очувањем нематеријалног културног наслеђа, већ и додатно вредновање предмета који се налазе у њиховим збиркама и повезивање са друштвеним и културним приликама у којима су настали и коришћени. Заједнице су, с друге стране, у прилици да остваре увид у ток и развој пракси, знања, вештина, које баштине, а о којима нису сазнали бавећи се њима у свакодневном животу.

У сагледавању односа музеја према НКН-у не смеју се изгубити из вида основни изазови који се налазе пред њима, а проистичу из суочавања са наслеђем које се мења, као и чињенице да се „предмет“ њиховог деловања не налази у музејским депоима. Наиме, нематеријално културно наслеђе које препознајемо данас, било да је уписано у Национални регистар или не, припада заједницама и у њима је сачувано (не у музејима), пре свега, захваљујући прилагођавању потребама те заједнице. Због тога се пред музеје поставља задатак успостављања метода рада, који неће угрозити несметан развој *живој наслеђа* или водити ка његовој деконтекстуализацији, губљењу друштвене функције или „замрзавању“ као последици интервенције стручњака и институција.

Литература

- Alivizatou, Marilena. 2006. "Museums and Intangible Heritage: The Dynamics of an 'Unconventional' Relationship." *Papers from the Institute of Archaeology* 17: 47–57.
- Alivizatou, Marilena. 2008. "Contextualising Intangible Cultural Heritage in Heritage Studies and Museology." *International Journal of Intangible Heritage* 3: 44–54.
- Blake, Jenet. 2018. "Museums and Safeguarding Intangible Cultural Heritage – Facilitating Participation and Strengthening their Function in Society." *International Journal of Intangible Heritage* 2018 (13): 17–32.
- Bižić-Omčikus, Vesna. 2005. „Nematerijalna kulturna baština i Etnografski muzej u Beogradu.“ *Glasnik Etnografskog muzeja* 69: 147–160.
- Boylan, Patrick J. 2006. "The Intangible Heritage: A Challenge and an Opportunity for Museums and Museum Professional Training." *International Journal of Intangible Heritage* 2006(1): 54–64.
- Ćuković, Jelena. 2019. *Nematerijalno kulturno nasleđe iz antropološke perspektive: reprezentativnost, selektivnost i instrumentalizacija*. Beograd:

- Univerzitet, Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Centar za antropologiju nauke i obrazovanja – Dosije studio.
- Drača Muntean, Asja. 2011. „Potvrđivanje i impementacija UNESKO-ve Konvencije o nematerijalnom kulturnom nasleđu u Republici Srbiji.“ *Nematerijalno kulturno nasleđe* 1: 26–29.
- Erlie, Tone & Egil Bakka. 2017. “Museums, Dance, and the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage: ‘Events of Practice’ – A New Strategy for Museums?.” *Santander Art and Culture Law Review* 2/2017 (3): 135–156.
- Filipovic, Danijela. 2017. “The Implementation of the UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage in the Republic of Serbia: Documentation of the National Register of Intangible Cultural Heritage.” In *Intangible Cultural Heritage: Safeguarding Experiences in Central and Eastern European Countries and China*, National Heritage Board of Poland, ed. Hanna Schreiber, 189–213. Warszawa: National Heritage Board of Poland.
- Filipović, Danijela. 2018. *Nematerijalno kulturno nasleđe Srbije = Intangible cultural heritage of Serbia* (katalog izložbe). Beograd: Etnografski muzej u Beogradu.
- Filipović Danijela & Nataša Mladenović Ribić. 2022. „Formiranje i rad Centra za nematerijalno kulturno nasleđe Srbije pri Etnografskom muzeju u Beogradu: pozicioniranje u nacionalnom sistemu očuvanja živog nasleđa.“ *Glasnik Etnografskog muzeja* 85: 143–162.
- Gavrilović, Ljiljana & Marko Stojanović. 2008. „O muzejima i putovanju.“ U *Muzeji u Srbiji – započeto putovanje*. ur. Ljiljana Gavrilović & Marko Stojanović, 3–5. Beograd: Muzejsko društvo Srbije.
- Gavrilović, Ljiljana. 2009. „Muzeji i antropologija: ukrštanje puteva.“ *Antropologija* 9: 27–39.
- Gavrilović, Ljiljana. 2011. „Potraga za osobenošću: izazovi i dileme unutar koncepta očuvanja i reprezentovanja nematerijalnog kulturnog nasleđa.“ *Etnoantropološki problemi (n.s)* 6 (1): 221–234.
- Krstović, Nikola. 2022. „Na staklenim nogama...definicije...“ *ICOM: Časopis Nacionalnog komiteta međunarodnog saveta muzeja* 16: 5–9.
- Kurin, Richard. 2007. “Safeguarding Intangible Cultural Heritage: Key Factors in Implementing the 2003 Convention.” *International Journal of Intangible Cultural Heritage* 2007 (2): 9–20.
- Lukić Krstanović, Miroslava & Dragana, Radojičić. 2015. „Nematerijalno kulturno nasleđe u Srbiji – Prakse, znanja i inicijative.“ *Glasnik Etnografskog muzeja* 79: 165–178.
- Matić, Miloš. 2011. „Konceptualizacija kulture u heritološkoj paradigmi Muzejsko nadmudrivanje s materijalnim.“ *Antropologija* 11 (1): 117–142.

- Matić, Miloš. 2018. „Izložba 'Nematerijalno kulturno nasleđe Srbije.'“ *Glasnik Etnografskog muzeja* 82: 169–173.
- Mladenović Ribić, Nataša. 2019. „Nematerijalno kulturno nasleđe Srbije u Kulturnom centru Srbije u Parizu, oktobar – novembar 2019. godine.“ *Glasnik Etnografskog muzeja* 83: 121–127.
- Mladenović Ribić, Nataša. 2020. „Izložba 'svirale' iz Zbirke muzičkih instrumenata Etnografskog muzeja u Beogradu: prezentacija muzejskih predmeta i spona s nematerijalnim kulturnim nasleđem.“ *Glasnik Etnografskog muzeja* 84: 143–152.
- Milenković, Miloš. 2016. *Povratak nasleđu: ogledi iz primenjene humanistike*. Beograd: Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Centar za antropologiju javnih i praktičnih politika.
- Obradović, Aleksandar. 2015. „Multimedijalna prezentacija fenomena kulture ishrane u Srbiji – kratak osvrt na izložbu Kultura ishrane u Srbiji.“ *Glasnik Etnografskog muzeja* 79: 235–239.
- Palkovljević Bugarski, Tijana. 2021. „Zakon o muzejskoj delatnosti, Izazovi donošenja i perspektive sprovođenja.“ *ICOM: Časopis Nacionalnog komiteta međunarodnog saveta muzeja* 13: 28–30.
- Schreiber, Hanna, 2020. “Squaring the Circle?: In Search of the Characteristics of the Relationship between Intangible Cultural Heritage, Museums, Europe and the EU” *Volkskunde* 2020 (3): 357–371.
- Van Mensch, Peter & Leontine Meijer-Van Mensch. 2015. *New trends in museology II*. Celje: Muzej novej – ICOM Slovenia.
- Žikić, Bojan. 2006. „Kognitivna antropologija i nematerijalna kulturna baština.“ *Glasnik Etnografskog muzeja* 70: 11–23
- Živković, Dušica. 2011. „Implementacija Konvencije o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa u Republici Srbiji.“ *Nematerijalno kulturno nasleđe* 1: 22–25.

Извори

- UNESCO 2015, „Recommendation concerning the Protection and Promotion of Museums and Collections, their Diversity and their Role in Society“ adopted by the General Conference at its 38th Session, Paris, 17 November 2015. Pristupljeno 26. februara 2024. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000246331>.
- UNESCO 2022, „Basic Texts of the 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage“, 2022 Edition. Pristupljeno 26. februara 2024. https://ich.unesco.org/doc/src/2003_Convention_Basic_Texts-2022_version-EN_.pdf.

- „Ethical Principles for Safeguarding Intangible Cultural Heritage“. Pristupljeno 26. februara 2024. <https://ich.unesco.org/en/ethics-and-ich-00866>.
- „Resolutions Adopted by ICOM’s 21st General Assembly“ (Seoul, Korea 2004). приступљено 26.2.2024. https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/ICOMs-Resolutions_2004_Eng.pdf „224 Years of defining the museum“. Pristupljeno 26. februara 2024. https://icom.museum/wp-content/uploads/2020/12/2020_ICOM-Czech-Republic_224-years-of-defining-the-museum.pdf.
- „О нематеријалном културном наслеђу“. Pristupljeno 23. februara 2024. <http://nkns.rs/cyr/o-nematerijalnom-kulturnom-nasledju>.
- Intangible cultural heritage. Pristupljeno 23. februara 2024. <https://ich.unesco.org/en/>.
- International Council of Museums: „Museum Definition“. Pristupljeno 23. februara 2024. <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/>.
- „Centar za nematerijalno nasleđe Srbije“. Pristupljeno 26. februara 2024. <http://nkns.rs/cyr/centar-za-nematerijalno-kulturno-nasledje-srbije>.
- „Etički kodeks za muzeje“, Sarajevo – Beograd, 2007. Pristupljeno 23. februara 2024. <https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/serbia.pdf>.
- „Lista elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa Republike Srbije“. Pristupljeno 1. marta 2024. <https://nkns.rs/cyr/lista-elemenata-nematerijalnog-kulturnog-nasledja-republike-srbije-1>.
- Nematerijalno kulturno nasleđe Srbije. Pristupljeno 23. februara 2024. <http://www.nkns.rs/cyr>.
- „Otvorena izložba 'Nematerijalno kulturno blago Srbije'“. Pristupljeno 26. februara 2024. <http://nkns.rs/cyr/otvorena-izlozhba-nematerijalno-kulturno-nasledje-srbije-0>.
- Stručni skup „Muzeji i nematerijalno kulturno nasleđe“, Etnografski muzej u Beogradu, 17. oktobar 2023. Pristupljeno 23. februara 2024. <https://nkns.rs/cyr/struchni-skup-muzeji-i-nematerijalno-kulturno-nasledje>.
- Rezolucija usvojena na 21. sednici Generalne skupštine ICOM-a. Dostupno na: https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/ICOMs-Resolutions_2004_Eng.pdf.
- The Role of International Council of Museums for the Safeguarding of Intangible Heritage. Pristupljeno 26. februara 2024. <https://ich.unesco.org/doc/src/01367-EN.doc>.
- Statut Nacionalnog komiteta ICOM Srbija. Pristupljeno 26. februara 2024. https://icom-serbia.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/44/2019/01/Statut_NK_ICOM_Srbija_2017_.pdf.

The Intangible Cultural Heritage and Museums Project. Pristupljeno 26. februara 2024. <https://www.ichandmuseums.eu/en/imp-toolkit>.

Zakon o potvrđivanju Konvencije o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa. 2010. Pristupljeno 23. februara 2024. <http://nkns.rs/o-nematerijanom-kulturnom-nasledju/?lng=cir>

Zakon o muzejskoj delatnosti, „Službeni glasnik RS“ br. 35/2021 i 96/2021.

Zakon o kulturnom nasleđu. Pristupljeno 23. februara 2024. https://nkns.rs/sites/default/files/documents/zkoan_kulturnom_nasledu.pdf

Zlakusa pottery making, hand-wheel pottery making in the village of Zlakusa nominacijski dosije za upis na Uneskovu Reprezentativnu listu nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva. Pristupljeno 26. februara 2024. <https://ich.unesco.org/en/RL/zlakusa-pottery-making-hand-wheel-pottery-making-in-the-village-of-zlakusa-01466>

Примљено / Received: 28. 05. 2024.

Прихваћено / Accepted: 12. 09. 2024.